

Västra kanalgatan och kvarteret Venus i Södertälje

RAÄ Södertälje 133:1, Södertälje socken och kommun, Stockholms län

Erica Strengbom

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2015:58

ARKEOLOGISK FÖRUNDERÖKNING I FORM AV SCHAKTKONTROLL

Västra kanalgatan och kvarteret Venus i Södertälje

RAÄ Södertälje 133:1, Södertälje socken och kommun, Stockholms län

Erica Strengbom

Lst dnr 43112-15867-2015

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

© 2015 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2015:58

Författare Erica Strengbom

Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse

Omslagsfoto Schaktning på Västra Kanalgatan.
Foto från norr av Tomas Ekman.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_150001

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	5
Bakgrund och kulturmiljö	5
Tidigare arkeologiska undersökningar i närområdet.....	6
Syfte och frågeställningar.....	7
Metod och genomförande.....	9
Resultat	9
Undersökningsområdets norra del	9
Schakt 1. Gästgivaregatan.....	9
Schakt 2. Jovisgatan	9
Schakt 3. Jovisgatan	11
Schakt 4. Mälaregatan.....	11
Schakt 5. Västra Kanalgatan	11
Undersökningsområdets södra del.....	13
Schakt 6. Västra Kanalgatan	13
Tolkning.....	14
Utvärdering av resultaten	
i förhållande till undersökningsplanen	14
Referenser	15
Administrativa uppgifter	16
Bilagor	17

Bilaga 1. Schakttabell

Bilaga 2. Anläggningstabell

Figur 1. Karta över trakten kring Södertälje med den aktuella undersökningsplatsen markerad med en svart cirkel. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

I samband med schaktning för ledningar i anslutning till den nya fastigheten i kvarteret Venus i Södertälje har Arkeologgruppen AB utfört en förundersökning i form av schaktkontroll. Området berörde fornlämning RAÄ 133:1 vilket omfattar Södertäljes stadslager. Sammanlagt grävdes sex schakt som grävdes i tre etapper från juni till oktober månad 2015. I tre av schakten påträffades kulturlager och stensyllar samt enstaka fynd av yngre rödgods, fajans och porslin.

Inledning

Inför byggnation i kvarteret Venus 1:1 utförde Telge nät AB schaktning för ledningar som ansluter till den nya fastigheten. I samband med detta utförde Arkeologgruppen AB en förundersökning i form av schaktkontroll. Markarbetet berörde fornlämning 133:1 som omfattar Södertäljes stadslager. Med anledning av att äldre kulturlager, skelett och grundmurar skulle kunna påträffas ansåg Länsstyrelsen att en schaktkontroll skulle utföras. Schakten grävdes till ett djup mellan 0,65 och 1,5 meter med undantag av två schakt som hade ett djup på 3,5–4 meter. Ärendet beslutades av Länsstyrelsen i Stockholm och Telge nät AB stod för kostnaderna.

Bakgrund och kulturmiljö

I gamla källor omnämns Södertälje som Tälje. Stadens namn har med tälja att göra, något som är inskuret, i det här fallet en lång vik. Fram till 600-talet fanns i området ett farbart sund som knöt samman Mälardalsområdet och Östersjön. Till följd av landhöjningen smalnade sundet av och en ås, vilken anses vara platsen för det äldsta Tälje höjde sig i dess mitt. I och med avsmalnandet av sundet gick det inte längre att segla förbi obehindrat, båtarna fick släpas eller rullas över landtungan eller så omlastades godset till båtar på andra sidan. Den gamla farleden genom Tälje hade inte samma sträckning som den nuvarande kanalen utan landtungan där båtarna drogs motsvaras idag av Storgatans sträckning. Trots uppgrundningen var Täljeleden ändå den kortaste förbindelsen söderifrån till Mälaren och Tälje blev en viktig lastplats, handelsplats och mötesplats. Ett stadsliknande samhälle antas ha funnits redan någon gång på slutet av 900-talet eller i början av 1000-talet. Tälje omnämns för första gången i skriftliga källor i Adam av Bremens berättelser från 1070-talet. Berättelsen beskriver Ansgars besök på Birka år 829 och i beskrivningen av vägen dit omnämns Tälje.

Även under medeltiden hade det strategiska läget mellan Mälaren och Östersjön stor betydelse. Tälje fick troligen sina stadsprivilegier vid 1300-talets mitt. Under 1200-talets slut och 1300-talets början

framträdde Tälje som en mötesplats för andliga och politiska ledare. Mellan 1318 och 1527 fungerade Tälje som administrativt centrum för ett område som motsvarar ungefär dagens kommun. Området benämns som Täljehus. Byggnaden Täljehus var en fästning byggd på en ö i Täljes norra inlopp i början av 1300-talet, borgen brändes 1435 men ruinen finns ännu kvar. Det är inte mycket känt om förhållandena i den medeltida staden men bosättningen begränsades troligen till åsen. Mot slutet av 1100-talet uppfördes en stenkyrka som sannolikt föregåtts av en träkyrka. Från skriftliga källor vet man att staden förutom kyrkan och bostäder även hade ett rådhus och ett gillehus (Andersson m. fl. 2006:11).

I början av 1600-talet var Tälje en av landets ledande hamnar. Efter tillkomsten av Norrtälje bytte staden namn till Södertälje år 1622. Några år senare, år 1636, utfärdades ett seglationsförbund för Södertälje vilket innebar slutet på hamnepoken och en ny inriktning mot hantverksproduktion startade (Carlsson 2011:2526).

Den äldsta kartan över Tälje dateras till 1648, och den antas ge en bild av stadens utseende vid medeltidens slut. Kartan visar en oregelbunden stadsplan av medeltida typ med kyrkan som ett dominerande inslag. Det medeltida torget låg norr om kyrkan och gatusträckningarna var oregelbundet formade. Mitt genom staden gick huvudgatan som idag motsvarar Storgatan. Mälaregatan och en del av Västra Kanalgatan syns också på kartan.

Två större bränder drabbade Södertälje under 1600-talet: år 1630 och år 1650. Förödelsen efter stadsbranden 1650 var stor och omfattande delar av bebyggelsen utplånades. Efter branden reglerades stadens gator och torg och det oregelbundna medeltida stadsnätet ersattes av stormaktstidens rutnätsmönster. Nu förflyttades torget till söder om kyrkan. Den nya stadsplanen blev i stort sett bestående fram till citysaneringen på 1960-talet.

År 1719 härjades staden av ryssarna och en stor del av stadens bebyggelse brann åter ner. Efter branden återuppfördes Rådhuset intill kyrkan och staden återuppbyggdes kring Storgatan, torget och kyrkan (Andersson m. fl. 2006:11).

Tidigare arkeologiska undersökningar i närområdet

Tidigare arkeologiska undersökningar i Södertälje har lokaliserat de äldsta lämningarna till åsryggen norr om kyrkan där gravar och boplatslämningar från 1000-talet påträffats. Åren 1982–1983 undersöktes området i försök att hitta en eventuell boplat från övergången vikingatid – medeltid. Undersökningen resulterade i en eller möjligen två senvikingatida till tidigmedeltida gårdslägen. Bland fynden fanns äldre svartgods av typen östersjökeramik, pärlor, mynt och fragment från en runsten eller Eskilstunakista. På 1920–1930-talen hade skelettgravar påträffats i området vilka sannolikt kan kopplas till boplaten.

I närområdet för det nu aktuella förundersökningsområdet har ett antal observationer gjorts av bebyggelse lämningar och lager av arkeologisk karaktär. De som har gjorts i direkt anslutning till området som påverkas av schaktningen för ledningar redovisas nedan.

Kvarteret Venus (tidigare kvarteret Gästgivaren) ligger öster om Stora torget och i direkt anslutning till den norra delen av förundersökningsområdet. Det äldsta kartmaterialet från Södertälje stad, daterat 1648, visar att undersökningsområdet är tomtindelad med en oregelbunden gatusträckning. Mälaregatan och en del av Västra Kanalgatan syns markerade på kartan.

Kvarteret Venus har varit föremål för en förundersökning. Med anledning av Södertäljes planer på att utveckla stadskärnan förundersöktes år 2011 sju områden i stadskärnan. I kvarteret Venus påträffades lämningar i form av kulturlager och bebyggelse lämningar från 1600–1700-talet. Dessutom framkom en härd som ^{14}C -daterats till äldre vendeltid (Carlsson 2011:2526).

Arkeologgruppen AB utförde under våren 2015 slutundersökningen av kvarteret. I skrivande stund finns inget resultat presenterat.

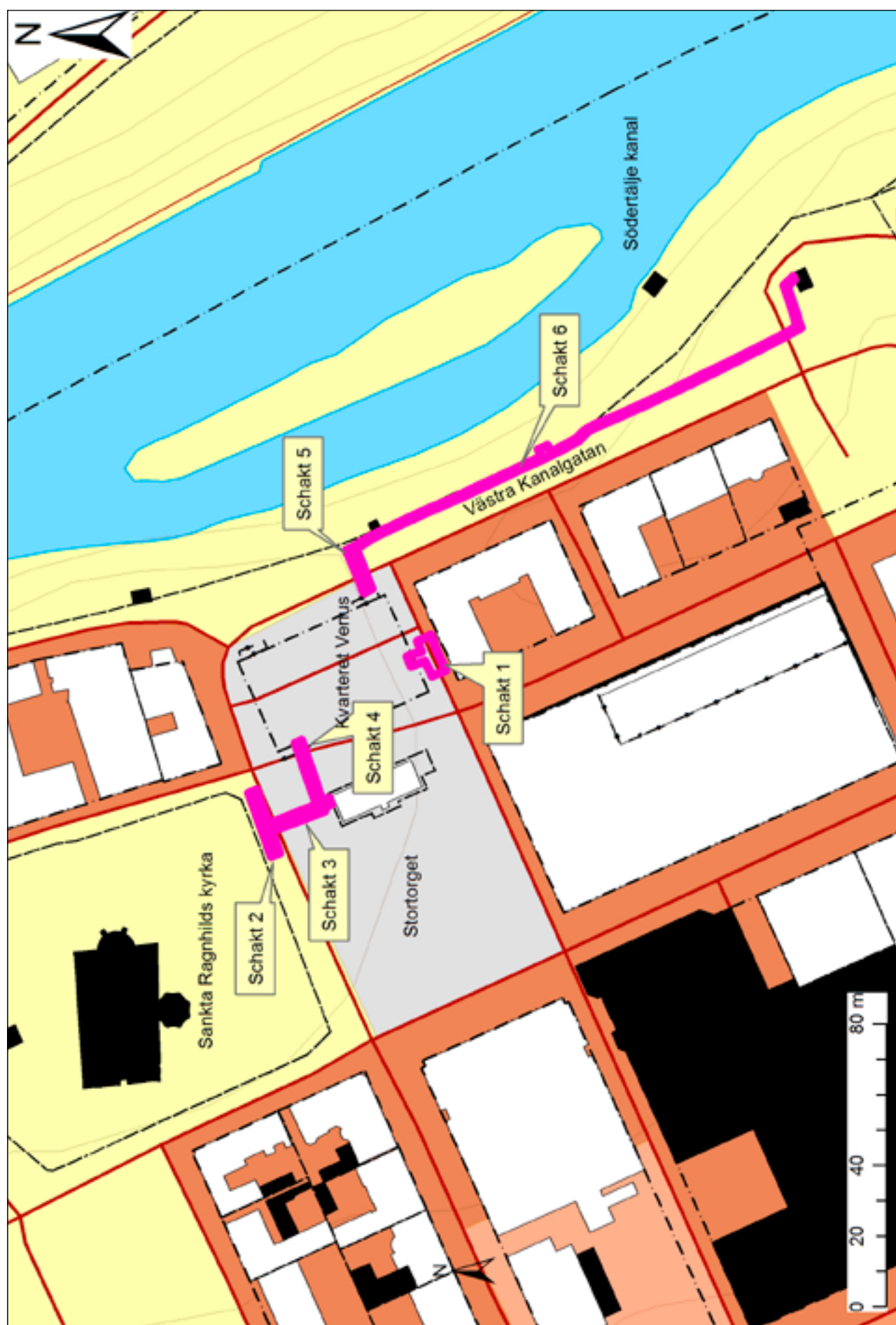
Vid en schaktningsövervakning 1973 i samband med ledningsgrävningar i korsningen Gästgivaregatan och Västra Kanalgatan påträffades ett tunt kulturlager med fynd av keramik från sen vikingatid till medeltid, obrända ben och kritpipsfragment (Gelotte 1980:20).

Kvarteret Garvaren ingick också i den förundersökning av stadskärnan som utfördes 2011. Kvarteret ligger i anslutning till den södra delen av Västra Kanalgatan. Inga lämningar äldre än 1800-tal framkom vid förundersökningen. Troligen har Orionkullen under 1600–1700-tal haft en större utbredning än idag men i samband med bostadsbyggandet under 18–1900-talen har äldre lämningar schaktats bort. Schakt grävdes även på höjden av Orionkullen och i den södra slänten av kullen, men inte heller här fann man indikationer på kulturlager eller konstruktioner med datering äldre än 1800-tal (Carlsson 2011:2526).

Syfte och frågeställningar

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att övervaka schaktningen för ledningar i anslutning till Kvarteret Venus 1:1.

Framkom arkeologiska lämningar exempelvis murverk eller mindre ytor av orörda kulturlager skulle dessa dokumenteras. Skulle mer komplexa lämningar såsom orörda kulturlager, skelett eller byggnadskonstruktioner påträffas skulle länsstyrelsen underrättas för ny prövning av ärendet.

Figur. 2. Undersökningsområdet med schakten markerade med lila. Skala 1:1 500.

Metod och genomförande

Arbetet utfördes som en förundersökning i form av en schaktkontroll vilket innebar att en arkeolog övervakade grävandet.

I de schakt där lager eller anläggningar påträffades ritades en profilritning över den schaktvägg som innehöll mest arkeologisk information.

Lager och anläggningar grävdes för hand för att utröna tillkomst och funktion. Dokumentationen i plan skedde med GPS-RTK. Den skriftliga dokumentationen bestod av schaktbeskrivningar, anläggningsbeskrivningar, lagerbeskrivningar, och beskrivningar av stratigrafiska relationer. Lager och anläggningar har i första hand daterats utifrån fyndmaterialet. Schaktens sammanlagda längd var cirka 220 meter. Bredd och djup varierade på grund att man var tvungen att anpassa sig efter existerande rör och kablar. Bredd på schakten varierade från 0,80 meter till 2,5 meter, djupen på schakten varierade från 0,65 meter ner till 3,50 meter.

Arbetet skedde i tre etapper och sammanlagt grävdes sex schakt. Arbetet utfördes i slutet av juni samt under september och oktober månad 2015.

Resultat

Sammanlagt övervakades sex schakt och i tre av dessa påträffades lämningar av arkeologiskt intresse. Nedan presenteras resultaten utifrån schakt.

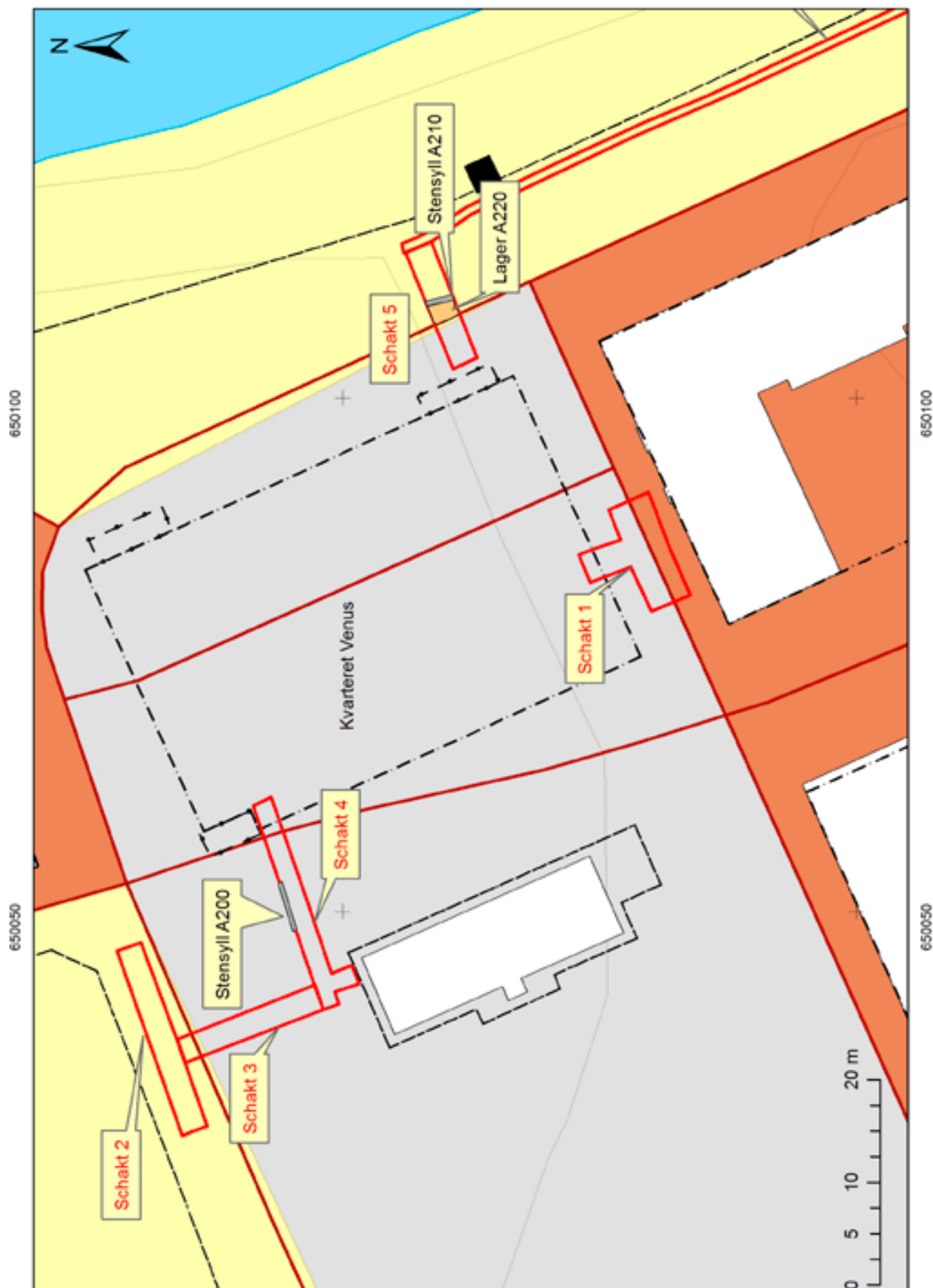
Undersökningsområdets norra del

SCHAKT 1. GÄSTGIVAREGATAN

Schaktet grävdes i öst-västlig riktning på Gästgivaregatan. Det mätte 9x3 meter och grävdes ner till ett djup på 3,2 meter djupt. Schaktet var söndergrävt ner till ett djup av 2 meter av tidigare dagvattenledningar och avloppsrör. I den övre delen av schaktet påträffades telekablar och äldre gasledningar. Inga kulturlager, anläggningar eller fynd påträffades i schaktet.

SCHAKT 2. JOVISGATAN

Schaktet grävdes i öst västlig riktning längst med kyrkogården. Det mätte 17x2meter och grävdes ner till ett djup av 1,5 meter. Området förefaller urschaktat och ligger 1,6 meter lägre än den intilliggande kyrkogården. Orörd marknivå framkom direkt under bärlagret på ett djup av 0,30 meter. Inga kulturlager, anläggningar eller fynd påträffades i schaktet.

Figur 3. Undersökningsområdets norra del med anläggningar. Skala 1:500.

SCHAKT 3. JOVISGATAN

Schaktet grävdes från Kyrkan över Jovisgatan mot Rådhuset. Det var 15 meter långt, 2 meter brett och grävdes ner till ett djup av 1,50 meter. Det föreslagna djupet på schaktet var 1,40 meter men på vissa ställen grävdes schaktet djupare då det fanns rör och ledningar som man var tvungen att gräva under. Totalt fanns på den sträckan 12 ledningar och rör ner till ett djup av 1,30 meter. Ingen stratigrafi kunde noteras, området var uppgrävt och igenfyllt med morängrus och på vissa ställen med stenkross. Inga kulturlager, anläggningar eller fynd påträffades i schaktet.

SCHAKT 4. MÄLAREGATAN

Schaktet grävdes från kvarteret Venus och västerut mot Rådhuset igenom Mälargatan. Det var cirka 20 meter långt och 2 meter brett. Östra delen av schaktet grävde ner till ett djup av 1,7 meter på grund av en befintlig ledning för fjärrkyla vilken man var tvungen att gräva under. I schaktets mitt i den norra schaktkanten framkom en stensyll (A200) som var nedgrävd i det sterila gruset 0,70 meter under marknivå i nordöstlig-sydvästlig riktning. Stensyllen framkom direkt under en markduk vilket tyder på att syllen varit frilagd vid åtminstone ett tidigare tillfälle. Stensyllen bestod av större tuktade stenar 0,20–0,45 meter och hade två synliga skift. Längden på syllen var 6,5 meter och ligger kvar i schaktväggen. I övrigt påträffades inga kulturlager eller anläggningar i schaktet.

SCHAKT 5. VÄSTRA KANALGATAN

Schaktet grävdes i öst–västlig riktning från Västra Kanalgatan genom en parkeringsficka mot kvarteret Venus. Schaktet mätte 12x3 meter och grävdes ner till ett djup på cirka 3 meter för att exponera befintliga rör som skulle anslutas med nya rör för VA. Dessa rör hade grävt sönder den östra delen av schaktet i cirka fem meter. Resten av schaktet mot utgrävningsområdet kvarteret Venus var även det omrört. På 2,5 meters djup hittades en syllstensrad (A210) och en tunn rest av ett utfyllnadslager (A220). Lagret innehöll klart fönsterglas, tegel och brunt buteljglas, fajans och porslin av 1800–1900-tals typ.

Figur 4. Undersökningsområdets södra del med anläggningar. Skala 1:500.

Undersökningsområdets södra del

SCHAKT 6. VÄSTRA KANALGATAN

Grävdes längst med Västra Kanalgatan. Schaktet utgick från en pumpstation och grävdes söderut mot Orionkullen. Schaktet var cirka 165 meter långt och 0,8 meter brett, med ett djup på cirka 0,65 meter. Stratifigrafin bestod av ett 0,55 meter tjockt bärlager under detta ett sand- och gruslager. I schaktets norra del i höjd med Kanalgränd framkom ett raseringslager med tegel, kalkbruk och en del småsten (A230). Lagret påträffades 0,5 meter under marknivå och var cirka 4 meter långt.

Mitt för Kanalgränd gjordes en utvidgning, 2 x 3 meter stor, för att söka efter en annan äldre kabel till vilken den nya ledningen skulle ansluta. Cirka 7 meter söder om utvidgningen påträffades påförda massor (A240) 0,5 meter under marknivå. De påförda massorna innehöll yngre rödgods med 1800-talsdatering. Lagret var synligt i schaktet i cirka 3 meter.

Den södra delen av schaktet svängde av något åt öster och grävdes i gräsmattan på kanten av trottoaren längst Västra Kanalgatan. Här fanns ett matjordslager som var 0,40–0,50 meter tjockt och under det sand och grus ner till botten av schaktet. Den östra delen av schaktet var till stor del söndergrävd av ett äldre kabelschakt som löper parallellt med det nya schaktet. I höjd med Västra Kanalgatan 3 påträffades en nedgrävning (A250) av oklar funktion. Nedgrävningen var söndergrävd av det äldre kabelschaktet och var endast synlig i den västra schaktkanten 0,25 meter under marknivå. Nedgrävningen var 1 meter lång med ett djup på 0,10 meter. Fyllningen bestod av brunaktigsvart, sandig silt med kolfragment. I höjd med Västra Kanalgatan 5 påträffades en fragmenterad stensyll (A260) som bestod av mindre grovt huggna stenar 0,15–0,25 meter stora, sammanfogade med murbruk. Väster om syllen framkom ett utfyllnadslager av sandig silt med tegelfnyk och klart fönsterglas (A280). Under lagret påträffades en stenläggning av kullersten (A270). Endast 1,5 meter fanns kvar av stensyllen, stenläggningen och lagret som var söndergrävd både i norr och söder av äldre kabelschakt. Söder om dessa anläggningar var området mycket omrört och söndergrävt av äldre kablar och rörschakt, ledningskartan visade också en större mängd kablar i området mot elstationen som ligger vid foten av Orionkullen. Utifrån detta bedömdes i fält att inte övervaka den sista biten av schaktet.

Tolkning

Inga förhistoriska eller medeltida lämningar eller fynd påträffades vid schaktningen. Den äldsta lämningen som påträffats torde vara stensyllen A200. Inga fynd eller lager påträffades som kan datera syllen men den nordöstliga-sydvästliga orienteringen sammanfaller väl med tomternas orientering under 1600–1700-tal efter stadsregleringen (se figur 6).

Stensyllen A210 sammanfaller med en byggnad markerad på en uppmätningsskarta över Södertälje stad från år 1883. Byggnaden kan skönjas nära korsningen av Gästgivaregatan och Västra Kanalgatan (www.kulturhistoriskasodertalje.se). Syllen A260 motsvarar inget hus på någon stadskarta men är troligen inte av någon hög ålder då den låg direkt under bärlagret och endast 0,25 meter under nuvarande marknivå. Stenläggningen A270 med kullersten är troligen del av en äldre gatubeläggning. De raserings- och utfyllnadslager som påträffades kan utifrån fynd dateras till 1800–1900-tal.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

I undersökningsplanen angavs att syftet var att övervaka schaktningsarbetet. Framkom arkeologiska lämningar, exempelvis murverk eller mindre ytor av orörda kulturlager, skulle dessa dokumenteras. Skulle mer komplexa lämningar såsom orörda kulturlager, skelett eller byggnadskonstruktioner framkomma skulle länsstyrelsen underrättas för ny prövning av ärendet.

Den antikvariska kontrollen följde den upprättade undersökningsplanen. Uppdraget och syftet är därmed uppnått.

Figur 5. Cykelbana i undersökningsområdets södra del där underliggande kablar markerats på asfalten. Foto från norr av Tomas Ekman.

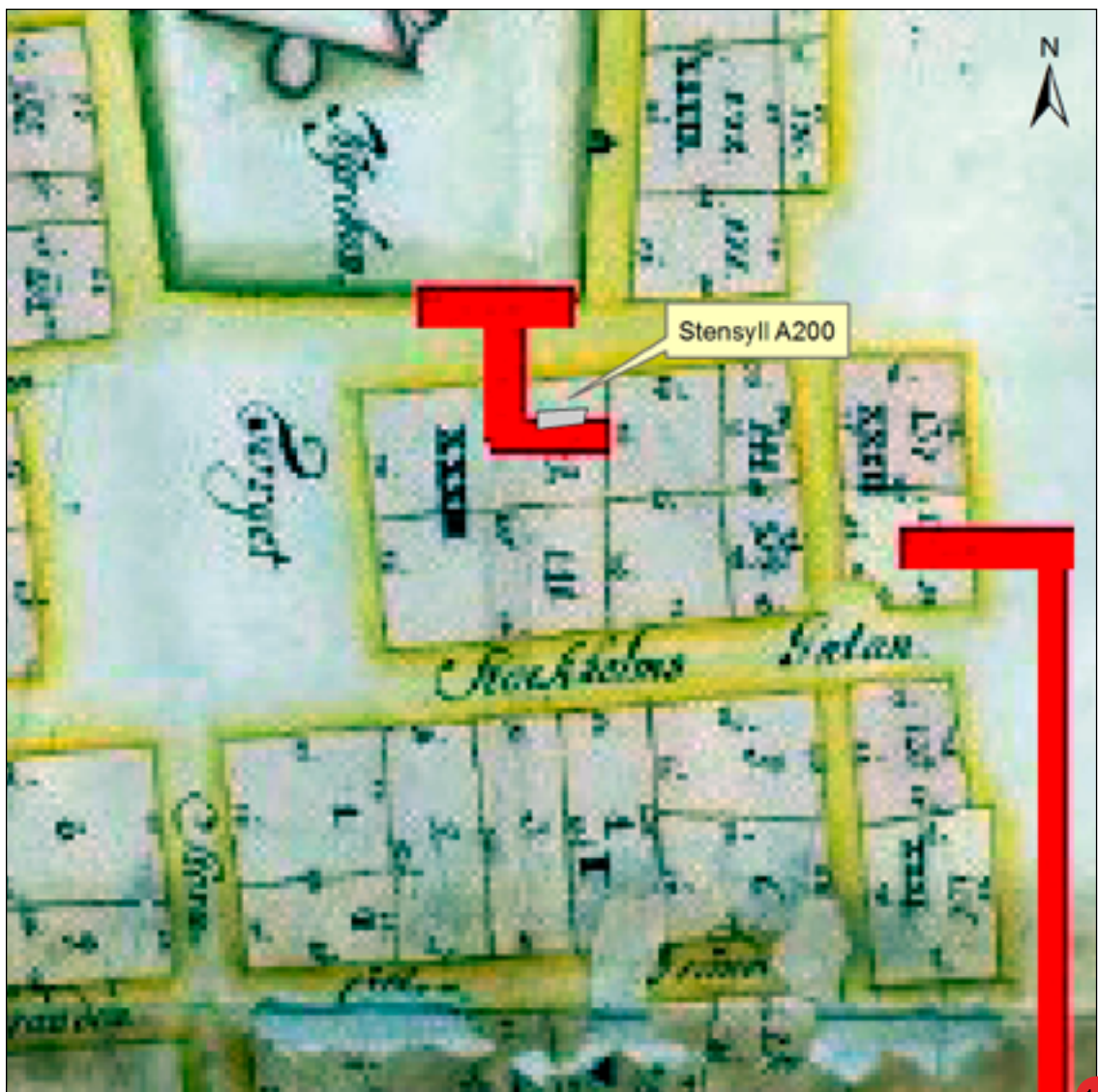

Fig 6. Stadskarta från år 1700 med ungefärlig utsträckning av undersökningsområdet och stensyll A200 markerad. Ej till skala.

Referenser

Tryckta källor

- Andersson, C., Mellander Rönn, F. & Sundström, L. Södertälje stadskärna. *Kulturhistorisk analys och värdering*. Delrapport av kulturmiljöprogram för Södertälje kommun. Rapport 2006:11.
- Carlsson, M. 2011. *Lämningar från Vendeltid och 1600-1700-talet i Södertälje*. Arkeologisk förundersökning inom kvarteret Spinnrocken, Gästgivaren, Garvaren, Lyrån, Saturnus samt Tälje 1:1, RAÄ 133:1, Södertälje stad och kommun, Södermanland. Arkeologikonsult rapport 2011:2526.
- Gelotte, G. 1980. *Stadsplaner och bebyggelse typer i Södertälje intill år 1910*. Södertälje.

Kartor och arkivmaterial

HISTORISKA LANTMÄTERIAKTER

- LMS A102:1 Södertälje stads socken, Södermanland
Stadsplan 1648, lantmätare Sven Månsson
- LMS A102.1-3 Södertälje stad socken, Södermanland
Stadsplan 1700, lantmätare Johan Johansson Hambreus

WEBBMATERIAL

- Gamla Södertäljekartor. Förslag till reglering och utvidgning af SÖDERTELGE med stöd af Ingen. Sv. Hallmans uppmätning 1883
kulturhistoriskasodertalje.se/KartorSE.ht hämtat 2015-12-04

Tekniska och administrativa uppgifter

Landskap	Södermanland
Län	Stockholm
Kommun	Södertälje
Socken	Södertälje
Fastighet	Kvarteret Venus 1:1 med flera
Fornlämningsnummer	—

Projektledning	Erica Strengbom
Personal	Helmut Bergold Tomas Ekman Erica Strengbom

Undersökningstid	2015-06-26 till 2015-10-28
Exploateringsyta	315 m ²
Undersökt yta	289 m ² , 221 löpmeter
Koordinater	X 666490 Y 650150
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Länsstyrelsens diarienummer
43112-15867-2015

Arkeologgruppens projektnummer
2015_34

Arkiv
Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv
Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd
Inga fynd omhändertogs.

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt nr	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning
1	9 x 3	3,2	Bärlager ner till 1,2 meter. Inget av antikvariskt intresse
2	15 x 2	1,5	Urschaktat. Orört material direkt under bärlagret 0,30 meter under marknivå.
3	15 x 2	1,5	N-S riktning rakt igenom Jovisgatan. Mycket söndergrävt av rörschakt. Inget av antikvariskt intresse.
4	20 x 2	1,40 – 1,70	Ö-V riktning igenom Mälaregatan. Kabelschakt i öst och väst. Bärlager med stenkross ner till 0,70 meter. Stensyll A200 med nedgrävningskant i norra schaktväggen.
5	12 x 2,5	3,5	Ö-V riktning. Söndergrävt ner till ett djup av 2,6 meter, en syllstensrad i N-S riktning: A210. En tunn rest av ett utfyllnadslager med brunt buteljglas, fajans, ett kritpipskaft, porslin. 18-1900-tal: A220.
6	165 x 0,80	0,65	Schakt längst med Västra Kanalgatan. Bärlager ner till 0,25 meter. Därefter singel 0,20 meter. Sten och gruslager 0,15 meter och fortsätter ner. Den södra delen matjord ner till 0,40 meter. Två raseringslager A230, A240; en nedgrävning A250; syllstensrad A260; stenlagd yta A270; utfyllnadslager A280.

Bilaga 2. Anläggningstabell

A nr	Typ	Storlek (m)*	Djup (m)	Beskrivning
200	Syllsten	6,50 x 0,30	0,70 (min)	Del av källarmur, två skift synliga. Tuktad sten.
210	Syllsten	0,6 x 2,50	Oklart	Tre syllstenar i N-S riktning på 2,6 meters djup.
220	utfyllnadslager	2,0x0,80	0,10-0,05	Rest av 18-1900-talslager intill källargrund. Fajans, porslin brunt buteljglas.
230	Raseringslager	4,0 x 0,80		Raserings-/utjämningslager med tegel, kalkbruk och sten.
240	Raseringslager	3,0 x 0,80		Påfört raseringslager 18-1900-tals fynd.
250	Nedgrävning	1,0 x?	0,1	Nedgrävning synlig i västra schaktkanten, söndergrävd av äldre kabelschakt. Brun-svart sandig silt med kolfragment. Oklar funktion.
260	Stensyll	1,5x0,20	0,2	Trasig stensyll 0,40 meter under marknivå.
270	Stenlagd yta	1,0 x 0,80		Kullerstensyta. Kvar i schaktet då rören läggs på stenläggning.
280	Utfyllnadslager	1,0 x 0,80	0,1	Gråbrun siltig sand. Ovan och omkring stenläggning tegelfnyk, klart fönsterglas.

* Storlek utifrån schaktens bredd.

